

MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI O'RGANILISHI

Elmamatova Nigina Shuxrat qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,

Markaziy Osiyo xalqlari tarixi yo'nalishi

"manbashunoslik, tarixshunoslik va tarixiy tadqiqot usullari" mutaxassisligi

1-kurs magistiranti

<https://orcid.org/0009-0008-1210-1825>

niginaelmamatova@gmail.com

Haydarov I. M. dotsent, professor v.b

<https://orcid.org/0009-0009-6994-8020>

Izzatillakhon@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu mqolada Markaziy Osiyo xalqlari tarixini o'rganish jarayonining tarixiy bosqichlari, ilmiy manbalari va tadqiqot yo'nalishlarini tahlil qiladi. Mavzuda mintaq xalqlarining etnogenezi, davlatchilik an'analari, madaniy merosi hamda qadimiy manbalar asosida shakllangan tarixiy xotira masalalari yoritiladi. Shuningdek, arab, fors, xitoy, rus va yevropa manbalarida aks etgan ma'lumotlarning ilmiy ahamiyati qayd etiladi. Zamonaviy arxeologik topilmalar, antropologik tadqiqotlar va yozma manbalar asosidagi ilmiy yondashuvlar Markaziy Osiyo tarixini kompleks o'rganish uchun muhim omil sifatida ko'rsatib beriladi. Ishda mintaq tarixini o'rganishning yangi metodologik yondashuvlari, integratsion ilmiy tahlillar va xalqaro tadqiqotlar ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Mazkur tadqiqot Markaziy Osiyo xalqlarining o'ziga xos tarixiy taraqqiyoti va madaniy identitetining shakllanish jarayoniga yangi ilmiy nuqtai nazar beradi.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo xalqlari, tarixiy manbalar, etnogenez, arxeologiya, madaniy meros, davlatchilik, tarixshunoslik, ilmiy tadqiqotlar, integratsion yondashuv, qadimiy manbalar.

Annotation. *This article analyzes the historical stages, scholarly sources, and research directions related to the study of the history of Central Asian peoples. The topic highlights issues such as the ethnogenesis of regional peoples, statehood traditions, cultural heritage, and the formation of historical memory based on ancient sources. It also emphasizes the scientific significance of information reflected in Arabic, Persian, Chinese, Russian, and European sources. Modern archaeological discoveries, anthropological research, and written sources are presented as essential factors for comprehensively studying the history of Central Asia. The work particularly underscores new methodological approaches, integrative scholarly analyses, and the importance of international research in studying the region's history. This study offers a new scientific perspective on the historical development and cultural identity formation of the peoples of Central Asia.*

Keywords: *Central Asian peoples, historical sources, ethnogenesis, archaeology, cultural heritage, statehood, historiography, scientific research, integrative approach, ancient sources.*

Markaziy Osiyo xalqlari tarixi insoniyat sivilizatsiyasining eng qadimiy va serqirra bo'limlaridan biri sifatida jahon tarixshunosligida alohida o'rin egallaydi. Mintaqa hududi qadimdan Sharq va G'arbni bog'lovchi geostrategik makon sifatida nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy hamda madaniy taraqqiyot markazi bo'lib kelgan. Turli xalqlar, qabilalar va davlatlar o'rtasidagi madaniy aloqalar, etnik jarayonlar, harbiy-siyosiy o'zgarishlar Markaziy Osiyoning murakkab va boy tarixiy landshaftini shakllantirgan. Mazkur maqolada Markaziy Osiyo xalqlari tarixining o'rganilish jarayoni, asosiy manbalari, turli davrlardagi tarixshunoslik an'analari, zamonaviy ilmiy yondashuvlar hamda tadqiqot yo'nalishlari ilmiy tahlil qilinadi.

Markaziy Osiyo tarixini o'rganishda eng muhim manbalar qadimgi sharqiy tamaddunlarga oid yozma bitiklar hisoblanadi. Xitoy yilnomalari □ □ Shi Szi', Xan shu', □ Suy shu' kabi asarlarda mintaqa xalqlari □ ushunlar (xunlar), yuechjilar, kangyuylar, saklar, usunlar haqida keng ma'lumot berilgan. Bu manbalarda

Markaziy Osiyo hududidagi ilk siyosiy ittifoqlar, savdo yo'llari, etnik tarkib, urf-odatlar va harbiy yurishlar tafsilotli tarzda tasvirlangan.

Shuningdek, ahamoniylar mixxat bitiklari, □Avesto', qadimgi Baqtriya yozuvlari, oromiy va sug'd yozuvlari Markaziy Osiyo xalqlarining diniy e'tiqodi, ijtimoiy tuzilmasi va madaniy hayotini o'rganish uchun g'oyat muhimdir. Zardushtiylikning shakllanishi va uning tarqalish geografiyasi aynan ushbu yozma manbalarda o'z aksini topgan.[1]

Gerodot, Strabon, Arrian, Pompey Trog, Polien kabi antik tarixchilar Markaziy Osiyoda yashagan sak-massagetlar, parfiya, baqtriya xalqlari va ularning qo'shnilar haqida muhim ma'lumotlar qoldirgan. Ularning tasvirlarida mintaqaning etnik tarkibi, harbiy san'ati, iqtisodiy faoliyati va siyosiy tuzumi haqida boy tasvirlar mavjud.

Arab geograflari va tarixchilari □ al-Idrisiy, al-Istahriy, Beruniy, Ibn Sino, Narshaxiy, Tabariy, Rashididdin kabi allomalarning asarlari Markaziy Osiyo xalqlarining VI□XIII asrlar oralig'idagi hayotini yoritishda asosiy manbalardan biridir. Bu davrda Movarounnahr, Xorazm, Farg'ona, Qashqar va Turkiston hududlari yirik ilmiy va madaniy markaz sifatida rivojlangan.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab arxeologik tadqiqotlar Markaziy Osiyo tarixini qaytadan rekonstruksiya qilishda ulkan ahamiyat kasb etdi. Sopollitepa, Jarqo'ton, Afrosiyob, Tuproqqal'a, Oltintepa kabi yodgorliklarda o'tkazilgan qazishmalar qadimgi sug'd, xorazm, turk va boshqa xalqlar hayotidan yangi dalillarni keltirdi.

Markaziy Osiyo tarixi bo'yicha tarixshunoslikning shakllanish bosqichlari

Ilk o'rganilish davri (XIX asr □ XX asr boshlar). Bu davrda mintaq tarixining ilmiy jihatdan tadqiq qilinishi rus sharqshunoslari □ V.V. Bartold, A.L. Kun, N.I. Veselovskiy, V.A. Zhukovskiy kabi olimlar faoliyati bilan bog'liq. V.V. Bartoldning □Turkiston tarixi' va boshqa ishlari Markaziy Osiyo xalqlari tarixini ilmiy o'rganishda asosiy manbalardan biriga aylangan.[2]

Sovet tarixshunosligi davri (1920–1990 yillar). Sovet davrida Markaziy Osiyo tarixi marksistik metodologiya asosida o'rganilgan bo'lsa-da, arxeologik, etnografik va antropologik tadqiqotlar kengayib, ko'plab faktologik ma'lumotlar to'plangan. M. Masson, Ya. G'ulomov, A. Asqarov, M. Is'hoqov, B. Ahmedov kabi olimlar mintaqa tarixini o'rganishda katta ilmiy maktab yaratgan.[3]

Mustaqillik davrida tarixshunoslik (1991 yildan hozirga qadar). Mustaqillik yillarida milliy tarixni qayta ko'rib chiqish, qadriyatlar va tarixiy xotirani tiklash jarayoni kuchaydi. Markaziy Osiyo xalqlari tarixi yangicha, zamonaviy yondashuv asosida tadqiq qilinmoqda. Yangi topilmalar, ilg'or texnologiyalar, qo'shma ekspeditsiyalar natijasida arxeologiya, genetika va tarix fanlari integratsiyalashgan holda rivojlandi.[4]

Markaziy Osiyoda yashagan xalqlarning kelib chiqishi masalasi tarixshunoslikda eng muhim va murakkab mavzulardan biridir. Sak-massagetlar, usunlar, yuechjilar, xorazmiylar, so'g'diylar, baqtriyaliklar mintaqa etnik tarkibining qadimgi qatlamini tashkil etgan. Keyinchalik turkiy qabilalar – qarluq, qipchoq, o'g'uz, uyg'ur va boshqalar mintaqaning etnogenetik jarayonida katta rol o'ynagan.

Yozma manbalar, arxeologiya, antropologiya va genetik tadqiqotlar asosida bugungi o'zbek, qozoq, qirg'iz, turkman, tojik va boshqa xalqlarning shakllanishi ko'p qirrali tarixiy jarayon bo'lgani ilmiy asosda o'z isbotini topmoqda.

Markaziy Osiyo hududi qadimdan yirik davlatlarning shakllanish markazi bo'lib kelgan. Baqtriya, So'g'diyona, Xorazmshohlar davlati, Turk xoqonligi, Qoraxoniylar, Chig'atoy ulusi, Temuriylar davlati kabi siyosiy tuzilmalar nafaqat mintaqa, balki jahon tarixida ham muhim o'rin egallaydi.

Har bir davlatchilik davri o'ziga xos boshqaruv tizimi, iqtisodiy tartibi, harbiy tuzilmasi va madaniy rivojlanish bosqichiga ega bo'lgan. Bu jarayonlar bugungi Markaziy Osiyo xalqlarining siyosiy-madaniy rivojlanishida tarixiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Markaziy Osiyo ilm-fan va madaniyatning yirik markazlaridan biri sifatida Sharq uyg'onish davrida ulkan muvaffaqiyatlarga erishgan. Forobiy, Beruniy, Ibn

Sino, Ulug'bek, Navoiy kabi allomalar nafaqat o'z davrining, balki umumjahon ilmiy taraqqiyotining yetakchi namoyandalari aylangan.

Madaniy merosni o'rganish ushbu asarlarning qo'lyozmalari, arxitektura yodgorliklari, til va adabiyot namunalari orqali amalga oshiriladi. Samarqand, Buxoro, Xiva, Termiz kabi shaharlarda olib borilayotgan arxeologik tadqiqotlar madaniy merosni tiklashda muhim o'rin tutadi.

Bugungi kunda Markaziy Osiyo xalqlari tarixini o'rganishda quyidagi zamonaviy metodologiyalar qo'llanilmoqda:

Tarix, arxeologiya, antropologiya, etnologiya, lingvistika, genetik tadqiqotlar birgalikda olib borilmoqda. Bu esa tarixiy jarayonlarni yanada aniqroq tiklash imkonini bermoqda.

Turli xalqlarning etnik, madaniy va siyosiy o'xshashliklarini solishtirish afzallik beradi. Bu metod Markaziy Osiyoning boshqa hududlar bilan aloqalarini yoritishda qo'llanadi.

GIS xaritalash, 3D rekonstruksiya, raqamli arxivlar yaratilishi tarixiy jarayonlarni vizual va ilmiy tarzda qayta tiklashga yordam bermoqda.

UNESCO, ICOMOS, xalqaro arxeologik markazlar bilan hamkorlik yangi ilmiy natijalarni keltirmoqda.[5]

Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyo xalqlari tarixi ulkan ilmiy salohiyatga ega bo'lib, uning o'rganilishi ko'p qirrali manbalar, tarixiy faktlar va zamonaviy tadqiqot uslublariga tayanadi. Qadimgi yozma manbalar, arxeologik topilmalar, etnografik kuzatishlar hamda genetik izlanishlar mintaqaning tarixiy taraqqiyotini chuqur va holis o'rganish imkonini yaratadi. Mustaqillik yillarida milliy tarixshunoslik rivojlanib, Markaziy Osiyoning jahon sivilizatsiyasidagi o'rniga yangicha yondashuv shakllandi. Bugungi kunda mintaqalar xalqlari tarixi nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy-madaniy ahamiyati bilan ham alohida ahamiyat kasb etadi. Tarixni chuqur bilish, milliy o'zlikni anglash va kelajak taraqqiyot yo'lini belgilashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ahmedov B. A. O'zbek davlatchiligi tarixi. □ Toshkent: Fan, 2001. □ 320 b.
2. Asqarov A. O'zbekistonning eng qadimgi tarixi. □ Toshkent: Sharq, 1997. □ 280 b.
3. G'ulomov Ya. G. O'rta Osiyo irrigatsiya tarixi. □ Toshkent: Fan, 1957. □ 356 b.
4. Sagdullayev A. Qadimgi O'zbekiston tarixi. □ Toshkent: Universitet, 2000. □ 290 b.
5. Karimov A. Turkiston tarixi va madaniyati. □ Toshkent: Akademnashr, 2012. □ 240 b.
6. Jo'rayev A. Movarounnahr tarixiga kirish. □ Toshkent: Fan, 2005. □ 310 b.
7. Rahimov R. Markaziy Osiyo xalqlarining etnogenezi masalalari. □ Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. □ 280 b.
8. Murodov S. Xorazm tarixiga oid tadqiqotlar. □ Urganch: Xorazm, 2015. □ 260 b.
9. Nazarov Q. O'zbek xalqi shakllanishining tarixiy asoslari. □ Toshkent: Sharq, 2008. □ 275 b.
10. Hasanov J. Turkiy qabilalar va ularning Markaziy Osiyodagi roli. □ Toshkent: Fan, 2003. □ 240 b.
11. Qosimov B. Temuriylar davlati tarixi. □ Toshkent: Yangi asr avlodi, 2011. □ 330 b.
12. Mirziyoyev U. O'zbekiston tarixi manbalari. □ Toshkent: Universitet, 2014. □ 210 b.